

Kvalitativní výzkum alternativní spirituality v České a Slovenské republice

DOI: 10.21104/CL.2025.3.01

Je už poměrně otřepanou frází, že Česká republika není ani tak „ateistickou“ zemí, vykazující nezáměr o duchovní či transcendingující rozměr života, jako spíše zemí vyznačující se výraznou nedůvěrou k tradičním náboženským institucím. V takovém prostředí se obzvláště dobře daří alternativní spiritualitě, která dnes prostupuje většinovou společností i populární kulturou a nachází své vyjádření v rozmanitých životních stylech, seberozvojepraxích či léčebných terapiích (Furstova et al. 2021; Hamplová 2013; Havlíček – Klingorová a kol. 2020; Lužný – Nešpor a kol. 2008; Nešpor 2010; Václavík 2010; Václavík – Hamplová – Nešpor 2018).

Mezi nejrozšířenější představy alternativní spirituality patří víra v neosobní, všeprostupující a oživující energii, v holistické chápání světa a nezbytnost rovnováhy či v nesmrtelné vědomí přesahující tělesnou existenci. Hlavním cílem alternativně spirituální praxe je osobní transformace, která je vnímána jako předpoklad proměny celého světa či vesmíru. Ačkoli její stoupenci typicky tvrdí, že alternativní spiritualita navazuje na prastarou a univerzální moudrost lidstva, jsou její historické kořeny relativně nedávné. Formuje se v euroamerickém kulturním prostředí druhé poloviny 20. století, zejména v souvislosti s kontrakulturním hnutím New Age v 60. a 70. letech, jehož těžištěm byly Spojené státy americké. V průběhu 80. a 90. let pak proniká do širší společnosti a stává se běžnou součástí náboženské krajiny nejen západního světa (Kapusta 2023; Kapusta – Kosticová 2020; Kosticová 2018, 2023).

V České republice, kde se alternativní spiritualita stala převládající formou religiozity, může být označení „alternativní“ poněkud matoucí. Tento termín nicméně nevyjadřuje její menšinovost či okrajovost, ale odlišnost od tzv. tradičních spiritualit křesťanství, islámu, buddhismu apod. Na Slovensku, kde se většina obyvatel stále hlásí k římskokatolické církvi, je situace jiná. Navzdory přetrvávajícímu vlivu tradičních náboženských institucí a specifickému historickému vývoji obecně však i zde alternativní spiritualita nabývá na síle (Bártová 2024; Nešpor 2020; Tížik 2024; Zachar Podolinská – Majo 2022; Zachar Podolinská – Tížik – Majo 2019).

Zájem o kvalitativní společenskovední výzkum různých podob alternativní spirituality, často založený na etnografickém přístupu, v posledních letech narůstá (Kosticová 2025). Výrazná pozornost je věnována neošamanismu, označovanému též jako současný či městský šamanismus (Bužeková 2019, 2020, 2023; Dyndová 2020, 2024; Horská 2017, 2025). Intenzivní výzkum probíhá i v dalších oblastech, jakými jsou například novopohanství (Horák 2022, 2024; Vencálek 2017; Vrzal 2023), ženská

spiritualita (Bužeková – Jerotijević 2025; Jerotijević – Hagovská 2020; Kosticová 2023), indiánsky orientovaná spiritualita (Kapusta 2023, 2025) či konspiritualita (Heřmanová 2022, 2025).

S ohledem na rozmanitost forem alternativní spirituality a její rostoucí význam v našich zemích je však zřejmé, že se nacházíme spíše na počátku tohoto badatelského úsilí. Předkládané monotematické číslo je dalším krokem na této cestě.

Alternativní spiritualita dnes představuje jeden z nejvýraznějších a nejvlivnějších náboženských proudů v mnoha zemích a zároveň významně ovlivňuje jak velká tradiční náboženství, tak malá indigenní náboženství po celém světě. Její vzestup není náhodný a úzce souvisí s hlubokými sociálními a kulturními proměnami, jimiž svět v posledních padesáti letech prošel. Klíčovou roli v tomto vývoji sehrál nástup internetu a také přechod k neoliberálnímu modelu ekonomiky a politiky. Éru národního státu, spojenou s tradičním církevním náboženstvím, vystřídala éra globálního trhu, v níž dominují proměnlivé, zkušenostní a podnikatelsky orientované formy religiozity.

V kontextu neoliberálního kapitalismu a jeho specifického étosu – zdůrazňujícího hodnoty flexibility, adaptability, autonomie a autenticity – dochází k čím dál intenzivnějšímu provazování osobního a pracovního života. Seberealizace, naplnění a štěstí jsou usouvztažněny s pracovním úspěchem, firemní prosperitou a ziskem. To je i tématem textu Zuzany Bártové, který zkoumá propojení alternativní spirituality a osobního rozvoje v pracovním a manažerském prostředí na Slovensku. Zaměřuje se na účinnost spiritualizovaných praxí osobního rozvoje, jež jejich praktikujícím přinášejí pocit identity a smysluplnosti, ale také možnost změny a zlepšení života. Do popředí přitom vystupuje etika osobní transformace, spojená s péčí o sebe, druhé a potažmo celý svět. Autorka tak poukazuje na hlubokou ambivalenci alternativní spirituality. Ta na jedné straně nabízí individualizované nástroje pro zvládání výzev kapitalistického trhu práce, na straně druhé však nereflextuje jeho systémové problémy a nerovnosti – jak v rámci firem, tak mimo ně.

Zatímco Bártová sleduje především pracující ve vyšších manažerských pozicích, kteří propojení osobního rozvoje s alternativní spiritualitou vnímají jako vítané a účinné, text Lenky Jedličkové a Tomáše Bubíka naznačuje, že spiritualita na pracovišti může být rovněž zdrojem napětí a vnitřních rozporů. Autoři se věnují tomu, jak diferencovaně manažeři spiritualitu vnímají a prožívají a jakým způsobem ji začleňují či nezačleňují do své každodenní pracovní praxe. Zkoumají, jak do českého, tradičně sekulárního obchodního sektoru pronikající západní „firemní spiritualita“ naráží na nedůvěru a nepochopení těch, kteří svůj duchovní život považují za něco osobního a intimního, co se svými kolegy na pracovišti sdílet

nechtějí. Někteří manažeři takto shora zaváděnou spiritualitu pokládají za nepatřičnou a neautentickou. Prezentovaný materiál tak vlastně ukazuje, jak systematicky je domněle neinstitucionalizovaná alternativní spiritualita organizována – v procesu, který lze jen stěží označit jinak než jako misijní.

Mýtus o neinstitucionalizovanosti alternativní spirituality často doprovází mýtus o její individualizovanosti. V obou případech však jde především o nekritické přejímání sebeobrazu alternativní spirituality samé. Navzdory jejím proklamacím o ryze individuální duchovní cestě a osobní autenticitě se jedná o náboženské přesvědčení, které je utvářeno, předáváno a posilováno sociálně. Touto problematikou se zabývá text Danijely Jerotijević, který se soustřeďuje na ženské kruhy na Slovensku. Prostřednictvím těchto skupinových rituálů jejich účastnice vyhledávají dobrovolné, dočasné a fluidní komunity, v nichž usilují o vzájemné porozumění, důvěru a podporu. Autorka klade důraz na kolektivně prožívané emoce, které tvoří jádro mechanismů šíření této religiozity. Osobní zkušenosti totiž získávají legitimitu v první řadě tím, že jsou sdíleny a akceptovány ostatními. Společné praktiky pak oživují a zevnitřňují nejen sdílené obsahy a významy alternativní spirituality, ale i kolektivní pocity emoční blízkosti, sounáležitosti a přináležitosti ke skupině.

Mohlo by se zdát, že tuto perspektivu obrací na ruby text Tomáše Samka, založený na autoetnografii jeho vlastní spirituální praxe – konkrétně reiki. Tento kontrast je však pouze zdánlivý. Hlavním cílem textu je totiž jazykové – v důsledku tedy opět sociální – konstruování spirituální reality. Právě společně sdílený jazyk prostřednictvím mluvních aktů náboženskou skutečnost nejen vyjadřuje, ale i spoluutváří. Autor detailně analyzuje vybrané rituální formule, jimiž se energie reiki přivolává anebo předává. Ukazuje, jak se jimi jazykově konstruuje a transformuje subjekt promluvy i další účastníci komunikačního aktu – lidští i mimolidští, ať už jde o Boha, či reiki. Rituální jazyk zde tedy nefiguruje jen jako médium informování o duchovní zkušenosti, ale i jako činitel transformace této zkušenosti. Jazyk není pouhou vnější či symbolickou reprezentací reality, ale do určité míry i jejím aktérem a tvůrcem, který ovlivňuje samotný způsob, jakým se pro nás svět ustavuje.

Tematickou rozmanitost tohoto monotematického čísla – ať už jde o spiritualitu a její účinnost v pracovním prostředí a firemním managementu, kolektivitu ženských kruhů, či rituální jazyk reiki – doprovází i diverzita oborová, teoretická a metodologická. Přítomné jsou přístupy sociologické, které jsou založeny na kvalitativní analýze rozhovorů, stejně jako přístupy antropologické, opírající se o etnografii a autoetnografii. Zastoupeny jsou teoretické pozice pohybující se od kritických a fenomenologických po kognitivní a lingvistické. Každý z autorů přistupuje ke zkoumání alternativní spirituality z určitého úhlu pohledu a definuje ji v souladu se svým

konkrétním výzkumným záměrem. I tuto diverzitu lze chápat jako výraz plurality perspektiv a živosti probíhající odborné debaty.

Jsou tu ovšem i prvky, které jednotlivé texty propojují. Nejde jen o samotné zaměření na alternativní spiritualitu a její společenskovo vědní výzkum v českém a slovenském prostředí. Společným jmenovatelem je především kvalitativní přístup, který klade důraz na každodenní a žitou zkušenost jedinců – jejich tělesné, smyslové a emocionální zakoušení světa a (inter)subjektivní utváření náboženského prožitku v nerozpletitelné spleti osobního a společenského života. Texty spojuje i důraz na klíčové motivy alternativní spirituality, jako jsou energie, holismus, harmonie či osobní transformace. Důležitou roli hrají také témata, která tuto religiozitu zasazují do širších sociálních a kulturních kontextů, jako jsou etika autenticity, požadavek osobního rozvoje a celkové pohody či péče o sebe, druhé a celý svět.

Alternativní spiritualita se zde ukazuje jako zdroj harmonie, sounáležitosti a sdílení, ale i nových diferencí, napětí a vnitřních rozporů. Její individuální a osobní rozměr se střetává s rozměrem kolektivním a sociálním, odvislým od ekonomických a politických siločar globalizovaného světa současnosti. Stejně jako jiná náboženství se pak i tato forma religiozity vyrovnává s transcendingící dimenzí lidského života a s touhou po významu, smyslu a existenciálním ukotvení ve světě.

Srpen 2025

Jan Kapusta (Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni)

Literatura

- Bártová, Zuzana. 2024. Personal development and religion in the workplace in Slovakia: From life meaning to religious selves. *Religion* 54, 1: 108–125. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2023.2277017>
- Bužeková, Tatiana. 2019. Shamanic gift in the global village: Shamanic healing and biomedicine. *Slovenský národopis* 67, 4: 412–429. <https://doi.org/10.2478/se-2019-0024>
- Bužeková, Tatiana. 2020. The “dangerous others”. *Český lid* 107, 2: 123–147. <https://doi.org/10.21104/CL.2020.2.01>
- Bužeková, Tatiana. 2023. Communication of tradition(s): Narrative templates of magical healing in urban shamanism. *Traditiones* 52, 1: 11–38. <https://doi.org/10.3986/Traditio2023520102>
- Bužeková, Tatiana – Jerotijević, Danijela. 2025. Two examples of alternative spiritual practices in Slovakia: Holistic healing in

- women's circles and neoshamanic circles. *Jahrbuch für Europäische Ethnologie* 18: 187–202.
- Dyndová, Helena. 2020. Contemporary Czech shamanism. *Český lid* 107, 2: 149–166. <https://doi.org/10.21104/CL.2020.2.02>
- Dyndová, Helena. 2024. Contemporary shamanism and alternative spirituality: Exploring relationships and intersections. *Religio* 32, 1: 47–70. <https://doi.org/10.5817/Rel2024-37979>
- Furstova, Jana – Malinakova, Klára – Sigmundova, Dagmar – Tavel, Peter. 2021. Czech out the atheists: A representative study of religiosity in the Czech Republic. *The International Journal for the Psychology of Religion* 31, 4: 288–306. <https://doi.org/10.1080/10508619.2020.1844967>
- Hamplová, Dana. 2013. *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Praha: Karolinum.
- Havlíček, Tomáš – Klingorová, Kamila a kol. 2020. *Postsekularismus v Česku: Trendy a regionální souvislosti*. Praha: Nakladatelství P3K.
- Heřmanová, Marie. 2022. Sisterhood in 5D: Conspirituality and Instagram aesthetics. *M/C Journal* 25, 1. <https://doi.org/10.5204/mcj.2875>
- Heřmanová, Marie. 2025. “All the sisters of the world”: Pan-Slavic conspiracies and the weaponization of womanhood. *Journal of Information Technology & Politics*. <https://doi.org/10.1080/19331681.2025.2473988>
- Horák, Pavel. 2022. “If the base fundamentals are too much for you...”: Reconsidering the existence of doctrines in modern Paganism. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 26, 2: 30–48.
- Horák, Pavel. 2024. *Návrat starých bohů: Od falešného náboženství k modernímu pohanství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Horská, Kateřina. 2017. V šamanském stavu vědomí: Technika neo-šamanského cestování v kontextu okultury. *Biograf* 65–66: 51–70.
- Horská, Kateřina. 2025. Fantazie, nebo realita? Dlouhodobé změny v kategorizaci zkušeností u praktikujících neo-šamanů. *Československá psychologie* 69, 2: 154–167. <https://doi.org/10.51561/cspsych.69.2.154>
- Jerotijević, Danijela – Hagovská, Martina. 2020. Making the connections: Interpretation of life events among women practitioners of alternative spirituality in Slovakia. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 13, 1: 43–60. <https://doi.org/10.20413/rascee.2020.12.1.43-60>
- Kapusta, Jan. 2023. Indigenizace globálního spirituálního diskursu: O jednom setkání západní a mayské spirituality. *Český lid* 110, 3: 303–321. <https://doi.org/10.21104/CL.2023.3.02>
- Kapusta, Jan. 2025. Religious appropriation, idealization, and equivocation: Dynamics of spiritual learning from Latin American

- indigenous visitors in the contemporary Czech Republic. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 29, 2: 26–47.
- Kapusta, Jan – Kostířová, Zuzana Marie. 2020. From the trees to the wood: Alternative spirituality as an emergent “official religion”? *Journal of Religion in Europe* 13, 3–4: 187–213.
- Kostířová, Zuzana Marie. 2018. Religion, spirituality, worldviews, discourses: Revisiting the term “spirituality” as opposed to “religion”. *Central European Journal of Contemporary Religion* 2, 2: 81–97.
- Kostířová, Zuzana Marie. 2023. Fenomén spirituální „energie“ jako centrální motiv alternativní spirituality: Kamila „Kamu“ Chadimová a její Vesmír. *Gender a výzkum* 24, 2: 119–145.
<https://doi.org/10.13060/gav.2023.019>
- Kostířová, Zuzana Marie. 2025. Alternative spiritualities, Czech and worldwide, and Czech Academia. *Religio* 33, 1: 3–13.
<https://doi.org/10.5817/Rel2025-40186>
- Lužný, Dušan – Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2008. *Náboženství v menšině: Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern.
- Nešpor, Zdeněk R. 2010. *Příliš slábi ve víře: Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich.
- Nešpor, Zdeněk R. 2020. *Česká a slovenská religiozita po rozpadu společného státu: Náboženství Dioskúřů*. Praha: Karolinum.
- Tížik, Miroslav. 2024. Multiple post-communisms: The variability of religious change in Central and Eastern Europe. *Annual Review of the Sociology of Religion* 15: 13–41.
https://doi.org/10.1163/9789004713802_003
- Václavík, David. 2010. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada.
- Václavík, David – Hamplová, Dana – Nešpor, Zdeněk R. 2018. Religious situation in contemporary Czech society. *Central European Journal of Contemporary Religion* 2, 2: 99–122.
- Vencálek, Matouš. 2017. Religious, socio-cultural and political worldviews of contemporary Pagans in the Czech Republic. *Pomegranate: The International Journal of Pagan Studies* 19, 2: 233–250.
<https://doi.org/10.1558/pome.33834>
- Vrzal, Miroslav. 2023. Czech Pagan black metal and its Others. *Pomegranate: The International Journal of Pagan Studies* 25, 1–2: 110–166.
- Zachar Podolinská, Tatiana – Majo, Juraj. 2022. How to approach (non) religion and labelling categories that continue to be fuzzy (theoretical and numerical take off). *Slovenský národopis* 70, 4: 447–474.
<https://doi.org/10.31577/SN.2022.4.37>
- Zachar Podolinská, Tatiana – Tížik, Miroslav – Majo, Juraj. 2019. Religiosity in Slovakia: Structure, dynamics, and spatial diversification. *Central European Journal of Contemporary Religion* 3, 1: 1–33.